

<https://doi.org/10.53656/his2021-6-2-emm>

Documentary Heritage
Документално богатство

**ЗА „КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ ЗА СОЕДИНЕНИЕТО НА ДВЕТЕ
УЧИЛИЩА СВИЦОВСКИ, УЧИЛИЩЕТО НА БОЖЕСТВЕННОТО
ПРЕОБРАЖЕНИЕ И СВЕТИ АПОСТОЛИ“
НА ЕМАНУИЛ ВАСКИДОВИЧ, ИЛИ ПЪРВИЯТ
ПУБЛИКУВАН ОБЩИНСКИ УСТАВ
НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК**

Дора Савова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Публикацията на Емануил Васкидович *„Кратко изложение за соединението на двете училища Свищовски...“*, като едно своеобразно приложение към *„Християнско поучение или сокращение на священният катихисисъ“* е позната на изследователите, но до днес не са коментирани първообразите, използвани за съставянето ѝ. Можем да считаме, че *„Кратко изложение...“* в същността си е първият публикуван общински проектоустав на български език. В настоящата статия се защитава тезата, че Емануил Васкидович адаптира единствения известен и публикуван гръцки устав на православна община от началото на XIX век, а именно *„Система или разпореждания“*, съставен от гражданите на град Мелник през 1813 г., и го прави достойние на българската общност. Уникален като извор, текстът му ни дава ценни сведения за развитието на самоуправлението в православните църковни общини в началото на XIX век, за навлизането на светски елементи в управлението им, както и за правилата, по които се осъществява то.

Ключови думи: Емануил Васкидович; общински устав; Мелник; Свищов

Произведенията¹⁾ на Емануил Васкидович, които коментирам в настоящата статия, са добре познати, многократно споменавани²⁾, класифицирани жанрово и имат своето присъствие в някои от публикациите посветени на българската възрожденска книжнина³⁾. До момента не е направено нарочно изследване върху тази интересна компилация, нито е коментирана ролята и същността ѝ. Интересно би било да се запознаем с образците, с прототипните текстове, използвани от автора за създаването ѝ, за да реконструираме някои от явленията, оказали влияние върху организацията на българското учебното дело в този негов ранен

период на развитие. В настоящия текст няма да фокусирам вниманието си върху основния текст, представляващ вариант на съкратен катехизис, както и гласи титулното заглавие „Християнско поучение или сокращение на священният катихисис”⁽⁴⁾ на публикацията. Този текст на Емануил Васкидович, оформянето му, както и употребата му заслужават самостоятелен коментар.

Вниманието ми тук е насочено изключително към приложението, отпечатано след основния текст на страници с пагинация 21 – 30, в същото книжно тяло и притежаващо собственото заглавие: „Кратко изложение за обединението на двете училища свищовски, училището на бож. Преображение и св. Апостоли“, описано от Маньо Стоянов като проектоправилник за издръжката им (Stoyanov 1957, 44).

Емануил Васкидович съставя „Кратко изложение за обединяването на двете училища свищовски...“, използвайки като прототип един рядък документ, съставен на гръцки език, напечатан във Виена през 1813 г., наречен „Σύστημα, ή Διαταγή“⁽⁵⁾ („Система или разпореждания“), който в същността си е устав за организиране и управление на православната мелнишка гръцка община. Екземпляр от конкретното издание не е описан като наличен в сбирката с гръцки книги от личната библиотека на Емануил Васкидович, запазена до днес като част от библиотеката „Емануил Васкидович“ към читалище „Еленка и Кирил Д. Аврамови“ в град Свищов. Дали Емануил Васкидович е бил притежател на екземпляр на устава, е трудно да се установи, но без съмнение е познавал съдържанието му. Липсата на изданието в оцелелите книги на автора е лесно обяснимо с незавидната участ на томове през 60-те години на века, както и в периода на Освободителната война, след която се губят доста от книгите на библиотеката (Nikolova 2019, 111), както и с включването на личните книги на учителя в обществената читалищна библиотека без изричен опис при нейното основаване през 1856 г. – факт, който не ни позволява да реконструираме напълно първоначалното ѝ съдържание.

Първият запазен опис на книгите в нея е едва от 1873 г.⁽⁶⁾ Инвентарният списък на библиотека „Емануил Васкидович“, която е част от читалищната библиотека, съдържащ наличните гръцки книги към 1930 г., съставен от Цветан Радославов⁽⁷⁾, също не показва наличието на „Σύστημα ή Διαταγή“. „Система или разпореждания“⁽⁸⁾ не е описана като налична и не я срещаме като описана в нито една българска библиотека от Маньо Стоянов⁽⁹⁾ (Stoyanov 1978), който успява да създаде едно изчерпателно библиографско описание на гръцките книги в различни сбирки от цялата страна. Въпреки че нямаме данни за наличието на изданието според останалите до наши дни описи и книги, внимателното сравняване на двата текста показва недвусмислено, че „Система или разпореждания“ е прототипът, използван от Емануил Васкидович за написването на „Кратко изложение....“⁽¹⁰⁾

През 1845 г., вероятно през месец август, Емануил Васкидович пристига в Белград и се обръща с писмена молба към княз Александър Караджордже-

вич да бъдат издадени книгите му на разноски на сръбското министерство на образованието¹¹⁾, както и да бъде отпусната стипендия на сина му, за да се обучава в гимназията, а след това и в лицея.

През 1847 г. в Княжеската печатница в Белград се печатат седем книги. Четири от тях са заглавията, които Васкидович е подготвил, а именно: *„Первата понятия за детинско употребление, когато начнът свободно да чтът“* – превод от френски език, *„Наръчна книжка сочинена от Ем. Васкидович за българските деца и девизи“*, *„Християнско поучение или сокращение на священият катихизис“* и *„Сокращение на священная история“*. Отпечатани са по 1000 екземпляра от всяко заглавие, със значителна отстъпка, след одобрение на Министерството на просветата и на княз Александър Караджорджевич (Boycheva 1972).

Книгопечатането в периода е ограничено строго в избора на текстове. Богослужбни и педагогически пособия за нуждите на първоначалното образование са основните жанрове, които се печатат, и то след строг подбор. За да използва толкова ограничени средства и предвид допълнителните трудности¹²⁾, решението на Васкидович да отпечата на български език устава на Мелнишката община, привлича допълнително интереса ни. *„Система или разпореждания“* е единственият запазен писмен устав или правилник за управление на община на гръцки граждани в рамките на Балканския полуостров и в периода на османското владичество (Pennas 1946, 308).¹³⁾ Основните правила са описани в 30 параграфа, които са приети с гласуване от общинското събрание в Мелник.¹⁴⁾

Преди да коментираме подбудите на Емануил Васкидович да публикува на оскъдно отпуснатите му страници Мелнишкия устав, като предложение за по-удачна организация на Свищовската община, е добре да се запознаем със същността на този уникален текст, неговото съдържание, но и с контекста на историческата действителност, в която той е бил приложен 35 години по-рано в родния град на Емануил Васкидович. Едно бегло сравнение на основните постулати в уставите би ни дало яснота по въпроса за приемствеността в двата текста, а също и за идентичните процеси и явления, макар и със значително закъснение в българските земи, наблюдавани в православните църковни общини от началото до средата на XIX век на територията на Балканския полуостров.

Документът съдържа 30 члена, в които са описани функциите и задълженията на ръководните органи, съставът им, начинът на тяхното избиране, както и отговорностите и правата им. Клаузите са подробни и конкретни.

Общината бива ръководена от мъже, избирани по следния начин: в първата седмица на всяка нова година е свикван съвет от двадесет „порядъчни“ и „разумни“ граждани, както е описано в чл. 4, независимо от имотното им състояние, които избират трима епитропи – мъже с чиста репутация и подходящи за длъжността, и трима ефори от средите на изявените граждани, също подбрани според моралните им качества, а не случайно, нито според имуществения им

пенз (Systima i diatagai 1813, 13 – 14). Съветът избира, в присъствието на архиепископа, епитропите и ефорите (общински и църковни), като броят им зависи от броя на махалите, респективно църквите, които са включени в общината.

Емануил Васкидович конкретизира състава на градския съвет, избиращ контролните органи, в чл. 5, чл. 6 и чл. 7 (Vaskidovich 1847, 24 – 25) от проекто-устава си, като предлага в първия ден на всяка нова година да се прави събор от двадесет почтени лица заедно с първомайсторите, или уста баши, на всеки еснаф¹⁵⁾, придружени от още трима „разумни и почтени“ негови членове. Този състав избира трима настоятели, или епитропи, пред всички свещеници, като авторът конкретизира трите махали, включени в градската община, всяка една наречена на енорийската си църква: Свето Преображение, Свети Апостоли и Пророк Илия. Комисията на ефорите, или „пригледниците“, е съставена от петимата членове, като епитропите нямат право да вземат самостоятелни решения, без да се допитват до ефорите. Петимата ефори и тримата общински епитропи избират църковните епитропи, които са длъжни да наглеждат спазването на реда и задоволяването на нуждите на храмовете. Авторът вмъква фразата „да възбраняват сяко безчиние, без да заповедува в църквата, който порано стане“¹⁶⁾ (Vaskidovich 1847, 24 – 25). И в двата текста се подчертава необходимостта от строго водене на сметките, както и отчет за всички придобити и похарчени суми¹⁷⁾. Важен доход са сумите, събрани чрез благотворителност¹⁸⁾.

В „Система или разпореждания“ двете комисии, които са предвидени, съставени – една от ефорите и една от епитропите, са независими една от друга, изпълняват задълженията си паралелно, без централен ръководен орган и дават отчет единствено на гражданите на общината в края на годината. Те се разпореждат с общинската собственост и капитала ѝ, а именно: недвижимите общински имоти, училищни сгради, църкви, ниви, лозя и всичко, което е описано в специален регистър на имотите. Имотите на общината са придобити чрез подаряване, закупуване или от секвестриране на имоти от длъжници, които не са изплатили заемите си. Под капитал уставът обобщава цялата движима собственост на общината, придобита от различни дарове, посвещения, приходите от църковните дискове.

И двете комисии, като изпълнителни органи, са упълномощени да заемат пари в брой на платежоспособни граждани срещу платежни разписки, оформени по конкретен начин и с годишна лихва 12% срещу гаранция залог на недвижимо имущество със стойност, покриваща заема. Упълномощени са също да дават под наем имотите за шестмесечно ползване срещу строго фиксирана рента (Pennas 1946, 317).

Емануил Васкидович също набляга на условията, с които да се борави с общинската собственост, да се заемат средства само срещу гаранция на двойна стойност от заема, да се изплаща лихвата в определен процент, за да няма злоупотреби, да се документират стриктно сделките (Vaskidovich 1847, 24).

Комисиите се разпореждат с училищната собственост, назначават, изплащат заплати и уволняват преподавателите. Събират данъците от изрично определени занаяти, а еснафите сами събират допълнителен данък и членски внос в полза на общината, които предоставят за ползване на общинската каса. Двете комисии избират и назначават църковни епитропи за всяка църква, като контролират изпълнението на задълженията им. Отговорни са да отделят 1/3 от средствата, събрани на службите в църковните дискове за бедните съграждани, и дават отчет в края на годината за разпределението на средствата към църквите, училищата и благотворителния фонд (*Sistyma i diatagai* 1813, 17).

Контролът на капитала се извършва по конкретен начин: епитропите на общината съхраняват парите в специален сейф с три различни ключалки, като всеки един от епитропите има ключ само от едната ключалка, и за да бъде отключена касата, е нужно присъствието и на тримата¹⁹⁾. За всяко разплащане се водят сметки в счетоводна книга (*Sistyma i diatagai* 1813, 21). По същия начин печатът е разделен на три части, за да бъде подпечатан официален документ, са нужни и трите части на печата²⁰⁾. Тясно задължение е също да посещават редовно църквите и да следят за реда, а за всяко непристойно поведение на свещениците или на църковните епитропи да докладват на митрополита (*Sistyma i diatagai* 1813, 32 – 33). Поне веднъж на седмица училищата трябва да бъдат посещавани от член на комисията, който да наблюдава дейността им (*Sistyma i diatagai* 1813, 28).

Важно задължение на ефорите е успешната дейност на училищата. Задължени са да посещават най-малко по два пъти месечно училищата и да се осведомяват за реда, успеха на децата, евентуални проблеми и нужди. Имат право да наказват и учителите, и учениците, независимо от общественото положение на родителите на децата, в случай на провинение (*Pennas* 1946, 319; *Sistyma i diatagai* 1813, 29).

Васкидович в своята адаптация на устава определя задълженията на епитропите към устройството на учебната дейност в чл. 20, 21, 22, 23 и 24 (*Vaskidovich* 1847, 28 – 29). Първо и основно задължение е контролът, упражняван и върху учителите, и върху учениците. Допълва правилата с изрични указания за начина на провеждане на изпити в края на годината за установяване на прогреса в усвояването на знанията от учениците. Предлага да се организират срещи на учителите, своеобразни учителски съвети, на които да се обсъждат методите на преподаване и да се обменят идеи, нови публикации и новини между колегите, ангажирани в обучението на децата (*Vaskidovich* 1847, 29). Последният член, номериран като 24-и, на проектоустава е призив за събиране на средства за отпечатване на книги, които да бъдат предоставени безплатно на по-бедните ученици (*Vaskidovich* 1847, 29).

Системата за събиране на общинските приходи е стройна и подробно регламентирана²¹⁾, гражданите на православната община в Мелник успяват да постигнат успешна благотворителна и църковна, също и развита учебна дейност²²⁾. Важно е да отбележим, че митрополитът за пръв път, в системата на османското

владичество, няма реална власт в общинското управление и е ограничен единствено в управлението на църковните дела (Pennas 1946, 321), тъй като на практика няма право на вето върху решенията на общинските избраници. Уставът се запазва непроменен до 1860 г., когато османското правителство изисква еднотипно общинско управление, наложено чрез Патриаршията, със задължителното въвеждане на писмени правилници за всички общини (Pennas 1946, 321).

„Система или разпореждания“ е важен и показателен извор за изследователите. Изследванията за организацията на християнските общини, отношенията им с османската администрация, подпомагащите им събирането на данъци функции, ролята им на правораздавателни институции със специфични задължения и т.н. се позовават на оскъден и фрагментиран изворов материал, който дава откъслечна представа за правилата на функциониране и задълженията им²³⁾. Църковно-религиозните общини на православните християни в рамките на Османската империя са били изградени на принципа на религиозна, а не на национална принадлежност. В тяхната организация и дейност имало относително единство, ръководният им орган е бил Цариградската патриаршия, а по места властта е била в ръцете на владичите и техните наместници (Hristov 1973, 52; Pantazopoulos 1961, 11).

Функциите на общините освен в стопанската дейност, правораздаването, съблюдаването на обичаи и традиции се разширяват в посока на образователното дело, като от началото на XIX век стават основна опора за неговото финансиране (Dimitrov 1987, 104; Liberatos 2008, 267, 274). Ръководени и организирани от училищните настоятелства, училищата са обект на обща грижа и усилие на населението в общините, разчитат за финансирането си на стопанската си дейност, на дарения и пожертвувания на жителите на общината. Кондиката на свищовското училище „Св. Преображение“²⁴⁾ ни дава нагледна представа за тези явления. Практиката да се дарява за упокой на душите на мъртвите, е документирана още в ранната 1824 г., а лихвите от крупното дарение на Филип Сакелариевич поддържат училището от самото му основаване до 1918 г., когато фалира виенската банка, в която е съхраняван фондът (Gunev 1988, 20). Тук е моментът да отбележим, че училищата в Свищов получават, макар и скромна, финансова подкрепа от Търновската митрополия в размер на 200 гроша годишна помощ за славянското училище и 120 гроша за общото (Snegarov 1941, 7, 71).

Навлизането на светски лица в управлението на общините, както и превръщането им от църковни в църковно-градски общини е явление, което е маркирано от историците, без да е разяснено в детайли (Kostis 1991, 66). Този процес в различните региони се наблюдава с големи времеви амплитуди на проявление, но все пак са маркирани някои закономерности²⁵⁾, като за регионална рамка можем да приемем всички области в рамките на Османската империя, обитавани от православно население.

Важно е да се отбележи, че тези констатации, показвайки отслабването на църковната власт на местно ниво, не предполагат нейното анулиране. Патриаршията

съхранява своите проводници за запазване на властта, регламентира и контролира основните правила на обществото относно нужните житейски свещенодействия. Функционират пълноценно основните ѝ механизми за събиране на средства – църковни налози и такси, носител е на услуги за общо благо – свойство, особено ценно за православните жители на империята (Kostis 1991, 69). Тези процеси, развиващи се в условията на османското господство, са съвместими с логиката на политическото управление в империята, обслужват властта и са резултат от обществените промени, навлизащи в православните общности.

Горните наблюдения са направени въз основа на изследвания на извори, отнасящи се за гръцките православни общини на Балканския полуостров. За наличието и функционирането на общините в българските земи съдим освен косвено по процесите в православните общини, споменати по-горе, така и по някои запазени кондики и тефтери, както и в конкретни изследвания. Организацията и финансирането на училищата са били едни от най-важните им функции и задължения.

Библиографските справки в наличните ни указатели показват²⁶⁾, че проектоуставът на православна община, преведен от Васкидович и неговото публикуване в 24 обособени параграфа, издаден в 1000 екземпляра, е всъщност първият подобен текст, издаден на български език. Тук е нужно да направим уточнението, че предложението да се използва текстът на „Система или разпореждания“ за превъзможването на дрязгите между махалите в Свищов, както и явленията на корупция, е благороден жест, който прави вече възрастният учител към своите съграждани в момент, в който вече не заема учителското място в Преображенското училище.

Предложението на Васкидович да се използва в Свищов като модел уставът на Мелнишката община, съвсем не може да се интерпретира в смисъл, че той се опитва да наложи някакви радикални нововъведения. Наличните извори недвусмислено ни показват, че механизмите на организиране и действие на общината в Свищов са идентични с описаните в проектоустава и функциите ѝ са документирани още от 1824 г. – факт, който ни дава възможност да търсим белези на организирана общинска дейност още в далечната 1814 г.²⁷⁾

Не можем също да твърдим, че публикацията е използвана като действащ правилник, въпреки че гражданите на Свищов, съдейки от архивните източници²⁸⁾ на два пъти се опитват да постигнат така желаното съединение на училищата, което е осъществено едва през 1850 г.²⁹⁾ За реализирането на обединението, а най-вече за уточняването на конкретните функции и задължения на членовете на настоятелствата, разглежданият проектоустав би бил много полезен наръчник. Придружен от краткия катехизис, той е наистина практично и уникално по вида си издание. Далновидно избраните текстове показват убеждението на Васкидович, че будното свищовско общество е готово да реорганизира обществения си живот и е способно да постигне един по-висок просперитет.

Църковната община в Свищов отпечатва свой официален устав, който се отнася за всички училища в града и областта, едва след учредяването на Екзархията. Уставът е на осем страници, без година и място на отпечатване. От надписа върху запазено книжно тяло, притежание на поп Милан Георгиев Димов, можем да установим, че уставът е бил вече отпечатан през 1876 г.³⁰⁾ Състои се от 24 члена относно функционирането на общината, отпечатани на 5 страници, а в стр. 6 – 8 е поместен устав на училищното настоятелство. Разпределението на задълженията в Свищовската църковна община е между членовете, избрани с гласуване, като подпредседател е свещеникът. Предвижда се заплащане за свещеника, писаря и слугата според възможностите на общината. Основните постулати на устава са вече отработените правила, чрез които функционира общинското ръководство в предходните десетилетия. Приложен е и устав на училищното настоятелство, фиксиращ правилата, по които се осъществява учебният процес, съобразен вече с изискванията на Българската екзархия. С отпечатването на устава си свищовското общество демонстрира още веднъж зрялост и компетентност в организирането на общинските дела.

Синоптичното представяне на съдържанието на разглежданите общински устави ни позволява да проследим приемствеността в принципите, по които функционират православните общини в Османската империя. Усилията на градската община в Свищов да постигне едно по-високо ниво на организираност и ефективност, са познати на изследователите. Приносът на Емануил Васкидович в този ранен период на българското книгопечатане още веднъж доказва високата му ерудиция, както и ярката му обществена ангажираност.

БЕЛЕЖКИ

1. Отпечатани в едно книжно тяло, „Християнско поучение или сокращение на свещенният катехизисъ“ и „Кратко изложение за соединението на двете училища Свищовски...” са две отделни произведения, притежаващи собствени заглавия, съставени са с различна цел и приложение, принадлежат на различни жанрове. Адаптираните от Васкидович първоизточници са знакови текстове за епохата си, но без пряка връзка помежду си.
2. Николова, Ю., 2018. *Достойно естъ*. София: Иврай, 91 – 92.; Парапунски, Й., 2015. *Емануил Васкидович – първият светски учител в България*. Свищов, 286 – 291.; Гунев, И., 1988. *Емануил Васкидович и неговото славяно-българско светско училище*. София: ОФ, 173.; Тачева-Бумбарова, Е., 2002. *Свищовският литературен кръг в историята на българската възрожденска литература*. Благоевград: Университетско издателство „Неофит Рилски“, 131 – 133.; Хартоματσίδης, Π., 1986. *Αμοιβαίες πνευματικές πολιτιστικές και πολιτικές σχέσεις Ελλήνων και Βουλγάρων στα τέλη του 18ου αρχές του 19ου αιώνα*. Θεσσαλονίκη, 38 – 42.

3. Алексиева, А., 2019. *Преводната проза от гръцки през Възраждането*. София: Гутенберг, 100 – 101.; Стоянов, М., 1957. *Българска възрожденска книжнина*. Т. 1. София: Наука и изкуство, 474.; Теодосиев, Н., 2007. *Каталог на българските печатни книги. 1508 – 1878*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 89. Тук бих отбелязала, че в някои от основните трудове за българската възрожденска книжнина липсва споменаване на това издание: Погорелов, В., 1923. *Опис на старите печатани български книги (1802 – 1877)*. София: Издателство на Народната библиотека.; Гергова, А., 2018. *Книжовността на Българското Възраждане*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
4. *Християнско поучение или сокращение на священният катихисисъ преведено от Греческиятъ языкъ на Славенобългарски языкъ от Еммануила Васкидовича*. Белградъ, въ Правителствения Книгопечатния. 1847 (Stoyanov 1957, 474). Оттук нататък в текста заглавието ще бъде споменавано като: „Християнско поучение“. Линк за достъп до дигитализирано копие, последно прегледан на 10/08/2021г.: <http://82.147.128.134:8082/show-sk?id=137>
5. [Σύστημα, ή Διαταγαί. Κατά κοινήν ψήφον, απάσης της Συνελεύσεως, της εν Μακεδονία Πόλεως Μελενίκου, προς πλείονα αφορώσαι βελτίωσιν, των εν αυτή, Θείων οίκων, Σχολών τε και Νοσοκομείων, και της, των ενδεών άπαντων, φιλανθρωποτέρας οίκονομίας τε, και κηδαιμονίας, υπό φιλογενούς τινος και ευπατρίδου της αυτής Πόλεως διοργανιθεισαίτε και 'χεδιασθείσαι, και δαπάνη αυτού οικεία, νυν πρώτον, εις φως άχθεισαι. Εν Βιέννη της Αουστρίας. Εκ της Τυπογραφίας Ίωαν. Βαρθ. Τζβεκίου πρώην Βεγδώτου. 1813.] или „Σύστημα ή Διαταγαί“ в текста.
6. НБКМ, БИА П А7752. Каталог на книгите на библиотеката на Свищовското читалище, отразяващ имуществото му към 1873 г.
7. ПБНЧ „Еленка и Кирил Д. Аврамови“, Свищов, Инвентарна книга на гръцките книги. Библиотека „Ем. Васкидович“. 1930 г. Съставил Цветан Радославов.
8. За нагледност от тук нататък „Σύστημα ή Διαταγαί“ ще бъде споменавана в текста с условното заглавие „Система или разпореждания“. Буквалният превод на заглавието на български език е използван вече съвсем уместно при превода на устава на български език (Georgieva-Todeva 1995, 287).
9. Библиографският списък на Маньо Стоянов е придружен с бележки къде се намира книгата, име на дарител и ктиторски подписи.
10. Никой от изследователите на периода не отбелязва очевидното сходство между двата текста. Това би могло да се обясни с отпечатването на българския текст като приложение към „Християнско поучение...“, а също и с недостъпността на „Система или разпореждания“ – през 1946 г. (Penas, 1946, 313) са известни само два екземпляра от публикацията, като единият е в частна библиотека. Петрос Пеннас също е притежавал изданието, което е открито през 2004 г. в личния му архив. В момента съществува книжно тяло на разположение на изследователите в Националната библиотека на

Република Гърция. Ръкописният оригинал е унищожен през 1941 г. заедно с архивите на Сидирокастро, където е бил съхраняван. В България текстът е известен на академичната общност от превода на адаптацията на П. Пеннас (Georgieva-Todeva, 1995, 290 – 299).

11. От публикуваната кореспонденция виждаме, че Емануил Васкидович моли да бъдат издадени съставените от него девет книги на български език. Вж. *Граѓа за историју Бугарског народа из архива Србије, књига I (1820 – 1856)*, Балканолошки институт САНУ и архив Србије, Београд, 1987, 172 – 181.
12. Печатането на български книги в Сърбия наред с икономическите трудности среща и неодобрението на цариградските фанариоти. Тяхната намеса създава допълнителни усложнения. През месец август 1845 г. Цариградският патриарх Мелетий изисква от сръбския митрополит Петър Йованович да забрани на българските книжовници и просветни дейци да печатат своите книги с духовно и светско съдържание в Сърбия, ако предварително не ги е одобрила за печатане патриаршеската цензура съгласно наредбата на султана. Причината е стремежът да бъдат изчистени книгите от всичко, което може да бъде с нещо противно на царското правителство и църковните закони. По-нататък Мелетий съобщава на Петър Йованович, че скоро в Сърбия ще дойде учител от Свищов – Емануил, с намерение да печата книги (Boycheva 1972, 278).
13. Няма запазени писмени устави освен някои откъслечни данни за избор на първенци на общините, намерени в архивите на някои острови като Хидра, Спецес и Хиос. Единствено изключение правят общината на остров Миконос и на град Мелник. Запазени са също някои писма от кореспонденцията на Патриаршията и турски документи относно данъчни задължения или потвърждаващи избора на първенците на общините (Pennas 1946, 308 – 309).
14. На български съдържанието на устава е публикувано като дословен превод от адаптацията на Петрос Пеннас на новогръцки език (Pennas 1946, 313 – 318), придружен с кратък коментар от автора (Georgieva-Todeva 1995, 287 – 300).
15. През XIX в. еснафите в Свищов вече са формирани по етнически признак. Те са организации, притежаващи устройствени актове (кондики), приемани на общи събрания. Османската власт предоставя на свищовските еснафски организации правото да събират от своите членове някои държавни данъци (Drumeva 2018, 84). Тези нови възможности за натрупване капитал, както и придобиване на организационни умения със сигурност допринасят за еманципацията на градските първенци и ранното организиране на свищовската община, както и според някои изследователи (Dimitrov 1987, 118) на първото българско училищно настоятелство, създадено през 1815 г. в Свищов, при изграждането на училището в Горната махала и несъмнено изпълняващо част от функциите на градската община.
16. Васкидович споменава и в пролога си (Vaskidovich 1847, 22 – 23) за враждебните отношения между отделните свищовски махали, както и за явления като корупция и неправомерно управление на общинската собственост.

17. Месечните отчети са едно от задълженията на комисиите, сметките се записват начисто в нарочен тефтер. Позволены са само четири дискаса: за църквата, „за масло“, за училищата и четвъртият е за бедните. Раздаването на милостиня е позволено само след одобрението на общинските епитропи (Vaskidovich 1847, 25 – 26). В Мелник е прието да се изваждат само два дискаса – един за църквата, вторият за общината, който, от своя страна, се разпределя със строго формулиран регламент. Две трети от събраната сума се предава на свещеника, а останалата една трета да се събира от църковния епитроп в кутията на бедните, която всяка събота се допълва от всички домакинства на махалата, като слугата на църквата обикаля по къщите за събирането на милостинята. Събират се помощи и от съботния пазар, където всички граждани, както и дюкяните отделят средства за касата на бедните (Sistyma i diatagai 1813, 15 – 17).
18. Член шести на „Система...“ регламентира сумите, които търговците, по съвест, трябва да отделят за общинската каса от всеки продаден товар, а еснафите – за всяко кило багрена коприна. Постъпления към общата каса има и от завещанията на гражданите, чл. 14 и чл. 15 описват механизмът на събиране на тези суми (Sistyma i diatagai 1813, 19 – 20). Васкидович също посочва конкретни суми за даряване от търговците в чл. 12 (Vaskidovich 1847, 26), а за еснафите се предвиждат собствени кутии, които са длъжни да попълват всяка събота от дюкяните. Сумите се отчитат на уста баши или първомайстора, който ги предава на общата каса (Vaskidovich 1847, 27).
19. Чл. 18 (Sistyma i diatagai 1813, 21).
20. Васкидович предлага също разделение на печата за осигуряване на строг контрол в чл. 19 (Vaskidovich 1847, 28). По подобен начин е бил изработен и използван и печатът на Рилския манастир от 1797 г. (Hristov 1973, 53).
21. И в двата текста подробно е описан механизмът на събиране на средства от изповедите, чл. 14 (Vaskidovich 1847, 27), чл. 16 (Sistyma i diatagai 1813, 20), от завещания: чл. 13 (Vaskidovich 1847, 26), чл. 14 (Sistyma i diatagai 1813, 19).
22. Историографията, засягаща учебното дело в град Мелник, е доста обширна, основните трудове, споменаващи постиженията на мелнишкото училище, са: Πέννας, Π., 1946. *Το Κοινόν Μελενίκου και το Σύστημα Διοικήσεώς του*. Αθήνα. Κουμλίδου, Α., 2015. *Μελενίκον «...των Ελλήνων οι κοινότητες»*. Θεσσαλονίκη. Ευαγγελίδης, Τ., 1936. *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας. Ελληνικά σχολεία από της αλώσεως μέχρι Καπουδιστρίου*. Αθήνα. Νιχωρίτης, Κ. Ο κατάλογος του dr. Cvetan Radoslavov των ελληνικών βιβλίων της βιβλιοθήκης του Emanoil Vaskidovich. – *Πολιτισμός και χώρος στα Βαλκάνια 17ος – 20ος αιώνας*. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, 2017, 483-503.; Μπάκας, Ιω., 2003. *Ο Ελληνισμός και η μητροπολιτική περιφέρεια Μελενοίκου 1850 – 1912*. Διδακτορική διατριβή υποβληθείσα στο Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας του Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη. Дисертацията е достъпна на следния електронен адрес: <http://hdl.handle.net/10442/hedi/15236> (посетен на 1.11.2012). „Система или разпореждания“ ни дава информация за двете

действащи училища, наречени „общо“ – с един учител, който преподава грамотност и катехизис, и „елинско“ с двама учители – един главен и един помощник. Главният учител преподава на втория етаж, като учениците са разделени в класове. Застъпени са светски предмети. В двете училища се отдава голямо значение на морала на учителите, както и на проповядването на божие слово. Обучението е безплатно както за децата на общината, така и за външни деца. Православната община на град Мелник е известна с изключителните си постижения в учебното дело, резултат от рационалната ѝ организация.

23. Примерът с град Мосхопол е много показателен за навлизането на занаятчийските и търговските корпорации в ръководството на църковната община. Специален статут от 36 члена фиксира техните взаимоотношения, съставен е от 63 църковници в 1713 г. и два възможност за осъществяване на активна социална политика, в резултат на която още в 1750 г. в града имало дом за сираци, бедни и болни нуждаещи се (Hristov 1973, 53; Pantazopoulos 1961, 12). Кондиката на митрополията в Сяр от 1614 г. свидетелства за участие на представителите на гилдиите в управлението на общината, подобни данни съдържат кондиката на Костурската митрополия от 1764 г., както и един статут на общината на град Козани, одобрен от владиката Теофил на 20 октомври 1785 г. (Hristov 1973, 54; Pantazopoulos 1961, 14 – 16).
24. НБКМ БИА кол. №25, а. е. 136.
25. Примерът с Пловдивската централна гимназия и Габровското училище илюстрира функционирането на общините като финансови институции, механизмите на финансиране на училищата са подробно проследени (Liberatos 2008, 266 – 272).
26. Първите правилници и устави в раздел „Служебни издания“ (Stoyanov 1857, 389) се отнасят за годините след 1851 г., отпечатани са на различни езици и със съвсем различен смисъл от статут на църковна община.
27. НБКМ БИА Кол. №25, а. е. 136, л. 1 – 236.
28. НБКМ БИА кол. №25, а. е. 136, л. 227. Текст, озаглавен „Согласително писмо“, показва опита за обединение на училищата на Харизанската махала и „Св. Тодор“ с цел обединяването на приходите в обща каса. Дългът от 10 450 гроша, натрупан от Харизанската школа, се поемат от новосъздадената организация. Регламентът е в 5 члена и следва проектоуставът на Емануил Васкидович. Датата на подписване е 2 ноември 1847 г.
29. НБКМ БИА кол. 25, а. е. 136, л. 44. „Согласително писмо“, подписано от 18 видни свищовски граждани, от което разбираме, че съединението на четирите училищни настоятелства в едно е приветствано от митрополит Неофит (Византийски), който отпуска годишна помощ от 1000 гроша за учебното дело в Свищов. Писмото е съставено на 5 април 1850 г., а обединението е позволено със синодално писмо на Патриаршията и одобрено от Търновския митрополит.
30. НБКМ БИА II В 622

ЛИТЕРАТУРА

- Бойчева, В., 1972. *Българо-сръбски взаимоотношения в учебното дело през първата половина на XIX век*. Дисертация. София: Софийски университет.
- Васкидович, Е., 1847. *Християнско поучение или сокращение на свещенният катихисисъ*. Белградъ: Въ Правителствения тя Книгопечатня. [последно видяна на: 1 ноември 2021]. Достъпна на: <http://82.147.128.134:8082/show-sk?id=137>
- Георгиева-Тодева, М., 1995. Уставът на мелнишката община от 1813 г. *Известия на държавните архиви*. 69, София: Държавна агенция „Архиви“, 287 – 300.
- Гунев, И., 1988. *Емануил Васкидович и неговото славянобългарско светско училище*. София: ОФ.
- Данова, Н., 1994. *Константин Георгиев Фотинов в културното и идейно-политическото развитие на Балканите през XIX век*. София: БАН.
- Димитров, А., 1987. *Училището, прогресът и националната революция. Българското училище през Възраждането*. София: БАН.
- Друмева, М., 2018. *Стопанското развитие на Свищов и дейността на търговските фирми на Цвятко Радославов през Възраждането*. Дисертация. София: УНСС.
- Либератос, А., 2008. Финансиране на училищата на Балканите през XIX век. Някои бележки въз основа на примери от Пловдив и Габрово. В: П. Митев & В. Рачева (ред). *Балканските измерения на фамилията Мустакови*. София: Св. Климент Охридски, 266 – 273.
- Николова, Ю., 2019. *Достойно естъ*. София.
- Снегаров, И., 1941. Другъ Търновски църковенъ кодексъ. В: *Годишник на Софийския университет. Богословски факултет*. 18, София: Университетска печатница, 1 – 106.
- Стоянов, М., 1957. *Българска възрожденска книжнина*. Т. 1. София: Наука и изкуство.
- Стоянов, М., 1978. *Стари гръцки книги в България*. София: НБКМ.
- Трайков, В., 2000. Националните доктрини на балканските страни. София: Научен център за българска национална стратегия.
- Христов, Х., 1973. *Българските общини през Възраждането*. София: БАН.
- Pantazopoulos, N., 1961. Community laws and customs of Western Macedonia under Ottoman Rule. *Balkan Studies*. 2(1), 1 – 22.
- Κωστής, Κ., 1991. Κοινότητες, εκκλησία και μίλλετ στις «Ελληνικές» περιοχές της Οθωμανικής αυτοκρατορίας κατά την περίοδο των μεταρρυθμίσεων. Μνήμων. 13(1), 57 – 76. [последно видяна на: 1 ноември 2021]. Достъпна на: <https://doi.org/10.12681/mnimon.243>

- Πέννας, Π., 2004. Το κοινόν Μελενίκου και το σύστημα διοικήεώς του. *Σερραϊκά Χρονικά*. **15**, 305 – 322. [последно видяна на: 1 ноември 2021].
Достъпна от: <http://apothesis.teicm.gr/xmlui/handle/123456789/3146>
Σύστημα, ή διαταγά., 1813. Βιέννη: Ιωάννη Τζβεκίου. [последно видяна на: 1 ноември 2021]. Достъпна от: <http://apothesis.teicm.gr/xmlui/handle/123456789/3147>

REFERENCES

- Boycheva, V., 1972. *Balgaro-srabski vzaimootnosheniya v uchebnoto delo prez parvata polovina na XIX vek*. Doctoral dissertation. Sofia: Sofia University St. Kliment Ohridski.
- Vaskidovich, E., 1847. Hristiyansko pouchenie ili sokrashtenie na sveshtenniyaata katihisisa. Belgrada: Va Pravitelstvenia tyа Knigopechatania. [viewed 1 November 2021]. Available from: <http://82.147.128.134:8082/show-sk?id=137>
- Georgieva-Todeva, M., 1995. Ustavat na melnishkata obshtina ot 1813 g. *Izvestia na darzhavnite arhivi*. **69**, Sofia: Darzhavna agentsia “Arhivi”, 287 – 300.
- Gunev, I., 1988. *Emanuil Vaskidovich i negovoto slavyanobalgarsko svetsko uchilishte*. Sofia: OF.
- Danova, N., 1994. *Konstantin Georgiev Fotinov v kulturnoto i ideynopoliticheskoto razitie na Balkanite prez XIX vek*. Sofia: BAN.
- Dimitrov, A., 1987. *Uchilishteto, progresat i natsionalnata revolutsiya. Balgarskoto uchilishte prez Vazrazhdaneto*. Sofia: BAN.
- Drumeva, M., 2018. Stopanskoto razvitie na Svistov i deinostta na targovskite firmi na Tsvetan Radoslavov prez Vazrazhdaneto. Doctoral dissertation. Sofia: University of National and World Economy.
- Kostis, K., 1991. Koinotites, ekklesia kai millet stis “Ellinikes” perioches tis Othomanikis aftokratorias kata tin period ton metarrythmiseon. *Mnimon*. **13**(1), 57 – 76. [viewed 1 November 2021]. Available from: <https://doi.org/10.12681/mnimon.243>
- Liberatos, A., 2008. Finansirane na uchilishtata na Balkanite prez XIX vek. Nyakoi belezhki vaz osnova na primeri ot Plovdiv i Gabrovo. V: Mitev, P. & Racheva, V. (red). *Balkanskite izmerenia na familiyata Mustakovi*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski, 266 – 273.
- Nikolova, Yu., 2019. Dostoyno est. Sofia.
- Pantazopoulos, N., 1961. Community laws and customs of Western Macedonia under Ottoman Rule. *Balkan Studies*. **2** (1), 1 – 2.
- Pennas, P., 2004. To koinon Melenikou kai to systima dioikiseos tou. *Serraika Chronika*. **15**, 305 – 322. [viewed 10 September 2021]. Available from: <http://apothesis.teicm.gr/xmlui/handle/123456789/3146>

- Snegarov, I., 1941. Druga Tarnovski tsarkovena kodeksa. V: *Godishnik na Sofiyskia universitet. Bogoslovski fakultet*. **18**, Sofia: Universitetska pechatnitsa, 1 – 106.
- Systima i diatagai., 1813. Vienni: Ioanni Tzvekiou. [viewed 10 September 2021]. Available from: <http://apothesis.teicm.gr/xmlui/handle/123456789/3147>
- Stoyanov, M., 1957. *Balgarska vazrozhdenska knizhnina*. T. 1. Sofia: Nauka i izkustvo.
- Stoyanov, M., 1978. *Stari gratski knigi v Balgaria*. Sofia: NBKM.
- Traykov, V., 2000. *Natsionalnite doktrini na balkanskite strani*. Sofia: Nauchen tsentar za Balgarska natsionalna strategia.
- Hristov, H., 1973. *Balgarskite obshtini prez Vazrazhdaneto*. Sofia: BAN.

**ABOUT EMMANUEL VASKIDOVICH'S "KRATKO
IZLOZHENIE ZA SOEDINENIETO NA DVETE UCHILISHTA
SVISHTOVSKI, UCHILISHTETO NA BOZHESTVENOTO
PREOBRAZHENIE I SVETI APOSTOLI", OR THE FIRST
PUBLISHED COMMUNITIES' STATUTE**

Abstract. The publication of Emanuel Vaskidovitch „Kratko izlozhenie za saedinenieto na dvete uchilishta Svishtovski“ is known to the researchers, as an application of “Hristiyansko pouchenie ili sokrashtenie na Sveshtenniyata katihsisa” however to this day no researcher has commented upon the master copies which have been used for the making of the publication. „Kratko izlozhenie“ in essence, it's the first printed draft for the communities' statute in the Bulgarian language. In the present article i demonstrate my thesis, that the author adjusts the only known published statute of Greek Orthodox community from the early 19th century „Sistyma i diatagai“, compounded from Melenikon's citizens in 1813 is made known to the Bulgarian public. Source of unmatched value, this statute provides us with precious information for the development of the subsidiarity, for the entry of social elements in the Melenikon's administration, as for the rules which this happens.

Keywords: Emmanuel Vaskidovitch; communities' statute; Melnik; Svishtov

✉ **Dora Savova, PhD student**
Faculty of History
University of Sofia
Sofia, Bulgaria
E-mail: dora.savova@abv.bg